Yahya Kemal'den Bugüne İstanbul

Sadettin Ökten

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 944
EDEBÎ ESERLER: 503

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-605-155-259-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2012
5. BASIM

Kitabın daha önceki adı:
Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamı

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ömer Sadettin Ökten; 1942 yılında İstanbul'da doğdu. 2004 yılında kırk yıldır çalışmalarını yürüttüğü Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden emekli oldu. Yapı mühendisliği alanındaki eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetlerinin yanı sıra bilim tarihi ve felsefesi, kültür, medeniyet ve sanat alanlarında özel ilgi sahibidir. Prof. Dr. Sadettin Ökten bu konudaki çalışmalarını farklı üniversitelerde verdiği Bilim Tarihi, Yapı Teknolojisi Tarihi, Kent Kültürü ve Kent Estetiği dersleri ile değerlendirmiştir. Halen meslekî faaliyetinin yanı sıra kültür ve sanat alanındaki ilgilerini de sürdürmektedir.

Eserleri:

- *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı, 2015 (1. Baskı 2008)
- *Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamı*, Ötüken Neşriyat, 2012
- *Fincanımda Cola Var*, Tuti Kitap, 2014
- *Örselenmiş Osmanlı'dan Medeniyet Umuduna*, Hayy Kitap, 2014
- *Gelenek Sanat ve Medeniyet*, Sufi Kitap Yayınları, 2015

İçindekiler

Sunuş 9

Bir Tepeden 11
Rüya Gibi Bir Akşam 13
İstanbul'un Sesleri 22
İstanbul Ne Söylüyor? 28
Bir Başka Tepeden 41
Aziz İstanbul veya Aziz Şehir 43
Sade Bir Semt 47
Revnaklı Şehir, Efsunlu Şehir 51
Hoş ve Uzun Rüya 55
Bedri'ye Mısralar 61
Yıldız Şehir İstanbul 63
Boğaziçi'nden Vatan Görünüyordu 69
Ufuk ve Yelken 74
Ve İçerenköy 79
Hayâl Şehir 83
Gurub Vakti 85
Cihangir'den Üsküdar'a Bakış 90
İç Aydınlığı 93
Ziyâret 99
Atik Valde'de mevsim 101
Servi ve Su 105
İç Mekân ve Çini 108
Manevi Rahat 112
Geçen Zaman 115
Atik-Valde'den İnen Sokakta 117
Atik Valde'den İnen Sokak 119
Ramazan Mâneviyyeti 124
Gurbet Akşamı 128
Üsküdarın Dost Işıkları 133
Vatan Toprağında Fecr 135
Dost Işıklar 139

Görmeden Tanımak 143
Dünya ve Âhirette Vatandaş 146
Siste Söyleniş 149
Boğaziçi 151
Fikret'in Gördüğü Boğaziçi 158
Yahya Kemal'in Gördüğü Boğaziçi 163
Yahya Kemal'den Sonra Boğaziçi 168
Akşam Mûsikîsî 173
Kandilli'de Eski Bahçeler 175
Gözlerden Uzaklaşan Dünya 179
Gece 181
Sulardaki Mehtâb 183
Mevsim Sonu 187
Kıt'a 189
Göksu'dan Akan Hüzün 191
Elhân-ı Nây 195
Bebek'ten Gelen Şevk 197
Eylül Sonu 199
Kanlıca'nın İhtiyarları 201
Bir Semti Sevmek 206
Bir Zevke Bir Ömür 209
Hüzün ve Hâtıra 213
Gurbetteki Hüzün 215
Tenha Emirgân 219
Hem Başka Hem Yakın Mabed 222
Yesari Hattı ve Denizin Mûsikîsi 225
Şeref - Âbâd 229
Şeref-Âbâd Kasrı 231
Bahar Devri 235
Yapraklarla Örtülü Havuz 239
Mahûr'dan Gazel 243
Sa'dâbâd 245
Cedvel-i Sîm 250
Mâhûr: Bir Fevvâre-i Zerrin 252

Sunuş

Bu kitap Yahya Kemal Bey'in on dört şiiri üzerine kurulu bir deneme niteliğindedir. İsminin de ima ettiği gibi Yahya Kemal'in şahid olup yaşadığı İstanbul ve onun vefatından sonra bu güne kadar yazarının bizzat şahit olup yaşadığı İstanbul'u bazı hassasiyetleri dikkate alarak konu edinmiştir.

Yahya Kemal Bey'in yaşadığı İstanbul kendisinin kitaba alınan on dört şiirinde şairin kendi tavrı, uslûbu ve tarzı ile sunulmuştur. Kitabın ismindeki *bugüne* sözcüğü ise yazarının yaşadığı İstanbul'u algılaması ve bu algının kendisinde uyandırdığı duygu ve düşünceleri yansıtır.

Sayıları çok fazla olmasa da bazı kimseler, içinde yaşanan mekân ile bu mekânda yaşayan kişinin, bir noktadan bir noktaya doğru giderek birbirine benzediğini fark etmişlerdir. Çünkü her insanın bir hayat felsefesi veya dünya görüşü olduğu gibi her mekânı inşa eden medeniyet telakkisinin de bir dünya görüşü ve hayat felsefesi vardır. Bir şehir fiziksel düzenlemesi ve mekânlarından ziyade içinde yaşayanlarla yani hemşehrileri ile öne çıkar. Şehir denildiği zaman mutlaka ve mutlaka şehirliyi, şehir mekânından öncelikli olarak düşünmek gerekir. Çünkü tutarlı bir medeniyet ortamında şehri şehirli inşa eder, imar eder, bakar ve korur. Böylece insan ile mekân ya da özelde şehirli ve şehir birlikteliği mükemmeliyet kazanır. Bir şehre o şehirde yaşayan şehirlinin medeniyet telakkisi

ve tarihsel serüvenine tamamen yabancı binalar inşa edildiği ve düzenlemeler yapıldığı zaman, yukarıda sözünü ettiğimiz bütünlük ve mükemmeliyet kaybolur. Ve zaman içinde cansız ve etkisiz sandığımız binalar, içinde yaşayan şehirliyi kendi şartlarına uydurur ve sahip olduğu medeniyet telakkisinden uzaklaştırır. Gerçekte bu eylemi yapan binanın bizzat kendisi değil onun temsil ve dikte ettiği hayat felsefesidir. Kısacası ne tür bir binada veya semtte ikamet ediliyorsa bir zaman sonra o binayı ve semti biçimlendiren hayat felsefesinin kıymet hükümleri ve davranış biçimleri ikamet edenlerin varlığına sirayet eder. Artık onlar da eskiden yabancı olarak algıladıkları bu değer ve biçimleri kendi üzerlerinde tabii ve normal görmeye başlarlar. Bu süreç çoğu kez insanlar fark etmeden ve hissetmeden gerçekleşir ki ancak dışarıdan bakan ve yabancı bir göz bu kimlik kaymasını teşhis edebilir.

Kanaatimiz odur ki İstanbul özellikle yirminci yüzyılın dördüncü çeyreğinde böyle bir yola girmiş ve o yolda halen hızla ilerlemektedir. Kitabın adındaki *bugün* sözcüğü bu tesbite de işaret ediyor.

Bir Tepeden

Rüyâ gibi bir akşamı seyretmeğe geldin
Çok benzediğin memleketin her tepesinde.
Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin,
İstanbul'u duydum daha bir kerre sesinde.

Irkın seni iklîmine benzer yaratırken,
Kaç fethe koşan tuğlar ufuklarla yarışmış.
Târîhini aksettirebilsin diye çehren,
Kaç fâtihin altın kanı mermerle karışmış.

Rüya Gibi Bir Akşam

Karşı sahildeki bir tepeden eskiden İstanbul'un merkezi olarak adlandırılan ya da "Nefs-i İstanbul" denilen kalbine bakıyoruz. Buradan Boğaziçi, Haliç'in her iki yakası, Marmara ve bugünkü adıyla Tarihî Yarımada eski ismiyle Nefs-i İstanbul çok açık görülmekte. Her bakmak şüphesiz görmek değildir. İnsan baktığı nesnelerin çoğunda o nesnenin varlığına, derinliğine ve manasına vâkıf olmadan sadece bir atf-ı nazarla iktifa eder. Görmek ilk bakışta iradî ve şuurlu bir eylem gibi algılanırsa da bir başka boyutta düşünüldüğünde belki bir nasip ve kader oyunudur. Uzun yıllar boyunca belki binlerce kere önünden geçip gittiğimiz bir esere mesela köşe başındaki sebile veya mevzun kitabeye sadece bakmışızdır. Ama onu görmek belki ruhun manevi bir sebile yahut mevzun bir hitaba ihtiyacı olduğu zaman kısmet olmuştur. İnsanın içsel yolculuğu, bir kavle göre görmekle başlıyor. Bakmak ise görmenin ön şartıdır diyorlar.

Belki ruhumuzun bir ihtiyacını gidermek üzere içinde uzun yüzyıllar yaşadığımız İstanbul'u görme aşamasına zorunlu olarak geldik. Bu gizemli şehirde büyük kitleler halinde yaşayan insanlar şehre sadece baktılar. Görselerdi gözlerindeki mana ve haz ışıltılarını her halde fark ederdik. Şimdi karşı sahildeki bu tepeden belki bir ikindi sonrası Nefs-i İstanbul'a bakıyoruz ve bu esrarengiz şehir parçasının görülmeye başlandığını hissediyoruz. Görmek

insanı önce düşünmeye sevk ediyor. İnsana düşünme sürecinde bilgi ve hatıra dağarcığı yardımcı olur. Görülen her objenin veya objeler kompozisyonunun bilgiye dayanarak anlamlandırılması insan varlığı için adeta zaruri bir vakıadır. Bu anlamlandırma faaliyeti sonunda bilgi aşamasını geçtikten sonra hatıralarla baş başa kalınır. İstanbul'a bakarken bu hatıraların sadece şahsî hatıralar olması gibi bir mecburiyet yoktur. Fert bir topluma ait ve mensup olduğu sürece ve o toplumun değerleriyle bezendiği takdirde maşerî hatıralar da o insanın paylaştığı ve sahip olduğu bir büyük hazine mesabesindedir. İstanbul'a diğer bütün fizik objelere olduğu gibi gözle bakıyoruz. Ama görme faaliyetinde zihin de gündeme geliyor. Düşünmek zihinle başlasa da hatıralar zihinden kalbe doğru akıyor. Ve son nokta eski tabirle "tahassüs" dediğimiz yeni dilde belki "duygusallık" olarak tanımlanan bir merhaleye varıyor. Bakmakla başlayan süreç duygu dünyasında yeni bir âlemin oluşmasına doğru ilerliyor. Şehir ilk bakışta fiziksel bir yapılanma, ama bakmakla başlayan macera nihayette duygusal bir sonuca vardığında o fiziksel yapılanmanın iç dünyamızda bir lezzet, bir haz ve bir âlem oluşturduğunu fark ediyoruz. Bu serüveni kısaca, bir şehir üzerinden bir medeniyete vasıl olmak, cümlesiyle ifade edebiliriz. Karşı sahildeki tepeden Nefs-i İstanbul'a bakan bilinçli ve hasret çeken bir ruh o şehir manzarasında bir medeniyetin izlerini görmekte, kurucu iradesini hissetmekte ve o medeniyetin asırlar boyu süren macerasına şahit olmakta asla zorlanmayacaktır.

Karşı sahildeki yüksek tepeden Nefs-i İstanbul'a bakıldığı zaman şehre ait silüet ve doku birlikte görülür. Bir şehrin silüeti bir insanın profili gibi hatta ondan çok daha fazla ölçüde bilgi verir ve izlenim uyandırır. Şehrin dokusu ise yüzlerdeki çizgiler, vücut hatları ve hatta alışılmış davranışlar gibi şehir, o şehri kuranlar ve o şe-

hirde yaşayanlar hakkında ipuçları verir ve duygusal açılımlara zemin hazırlar. Mümkün olsa da bir şehrin tümüyle uykuya daldığı bir saatte lacivert gökyüzü zemin üzerinde o şehrin siyah silüetini görebilsek. Sadece bu silüetten anlayan bir göz ve hisseden bir kalp için nice manalar zuhur eder. Şehrin silüetinde o şehri kuran medeniyetin değerler sistemine ait simgesel yapılar yer alır. Bu yapılar çağımıza ait olabildiği gibi maziden gelen bazen mütevazı, bazen muhteşem bir mirasın eserleri de olabilir. Bu yapıların profillerinden o şehre hâkim olmuş medeniyet tasavvuru, bu tasavvurun iktidar ve ihtişamı ve yine ona ait estetik anlayış çok açık bir şekilde yorumlanabilir. Bu hususta örnekleri herkesin muhayyilesindeki şehirleri hatırlamasına bırakarak İstanbul'un silüetinde ve dokusunda şu anda görülen bâriz ve baskın özelliğini tesbit ediyoruz. İstanbul daha doğrusu Tarihî Yarımada veya kadîm adıyla Nefs-i İstanbul süratle değişiyor, hatta değişmiş. Değişim hayatın ve zamanın karşı konulmaz ve kaçınılmaz gerçekliğidir. Bunu kabullenmekte hiç zorlanmıyoruz. Ama değişimin niteliği hususunda ciddi endişelerimiz, çok ciddi sorularımız ve vahim açmazlarımız var. Karşı sahildeki tepeden şehre baktığımız zaman mütehakkim ve gâsıp yollar, etrafı insanlarla dolu olduğu halde yalnızlaşan anıtlar, arazinin ahengine karşı hoyrat bir meydan okumayla yükselen konutlar ve şehrin kaybolan sınırlarını görüyoruz. Eski İstanbul'u var eden medeniyet telakkisinde insanlar için had, hudut ve sınır hayatın vazgeçilmez umdeleri ve unsurları olarak vardı. Bu gerçeklik şehre de yansımıştı. Toplumun kendi maşerî iradesi ve iktidarıyla hayata geçirdiği medeniyet tasavvurunun şehirdeki izdüşümü bu sınırları açık bir şekilde inşa etmiş, korumuş ve daima gündemde tutmuştu. Maddî mekânda yer alan bu sınırlar o zamanki

insanların iç âlemlerinde var olan manevi mekânlardaki hadleri de adeta tasvir ve temsil ediyordu.

İstanbul değişiyor… Bu değişim yollarla başladı. Eski İstanbul'da yollar topografyaya hürmetkâr bir tarzda ve onun verdiği imkânlar istikametinde araziye en az müdahale ile inşa edilirdi. Çünkü onları inşa eden insanlar üzerinde yaşadıkları arzın da ilahî bir emanet olduğunu ve ilahî bir irade ile meydana getirildiğine inanmışlardı. Fizik çevre üzerinde tasarruf etmek iktidarı sadece insana verilmişti. Bu realiteyi çok iyi kavrayan eski İstanbullular şehirde zaruri olan yolları inşa ederlerken topografyanın ortaya koyduğu arazi özelliklerini de ağaçlardan, sulardan, bulutlardan ve bütün çevreyi kuşatan diğer mahlûkattan asla ayrı ve farklı düşünmediler. Dağ başındaki sarı çiçeği hangi mana ve medlûl içerisinde idrak ettilerse Aksaray'dan Topkapı'ya doğru yükselen arazinin meylini ve küçük dalgalanmalarını da aynı mana içinde düşündüler. Sonra devir değişti, ulaşım adeta hayatın gayesi haline geldi. Ve bunu sağlamak için, bu gayenin tahakkukuna imkân vermek için hayata ve şehre tahakküm eden yollar inşa edildi. İstanbul'da mesele artık öyle bir noktaya gelmiştir ki "şehir yollar için mevcuttur" denilebilir. Silüet ve dokuda ilk göze çarpan bu mütehakkim yollar kendi insan tipini de kısa zamanda ortaya koydu. Bunlar hayata sadece "ben" açısından bakan benmerkezli insanlardır.

Benmerkezli insanların Nefs-i İstanbul'un her biri bir ayrı ve büyük serüvenin hatırasını yansıtan anıtlarına karşı bir alakası söz konusu olamaz. Anıtlar bir büyük medeniyet tasavvurunun tatbik edilerek hayata geçtiği zamanlarda ortaya çıkan görkemli ve unutulmaması gereken hadiseleri simgeler. Kendinden başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen benmerkezli insan için ise ne medeniyet tasavvuru, ne de bunun uygulamalarından doğan büyük

hadiselerin bir önemi vardır. Bu kimseler şehir, tarih ve dolayısı ile kimlik yoksunudurlar ve bu büyük mahrumiyetin farkında değildirler. Bu insan tipi için anıtlar olsa olsa teknolojik bir beceri gösterisi ya da geometrik ve mekanik birer kompozisyondur. Anıtların ruhuyla, o ruhu gündeme getirip ayakta tutan büyük hadiselerle bu insan tipinin en ufak bir ortak yönünün bulunması söz konusu değildir. İstanbul'un anıtları işte bu yüzden yalnızdır. Karşı sahildeki yüksek tepeden dikkatli nazarlarla baktığımızda bu anıtların çevresinde kalabalık bir yabancı gezginler grubu görüyoruz. Bu kimseler anıtlara bakıyorlar, onları görmeye çalışıyorlar ve okudukları kitaplardan ve broşürlerden bu yapılar hakkında bir düşünceye götüren başlangıçlar yakalamak istiyorlar. Lakin ne şahsî ne de toplumsal manada bu anıtlarla hiç bir ortak hatıraları yok. Bakmakla başlayan ve duygulanmakla sonuçlanan serüvenin düşünce aşamasında, anıtla onun temsil ettiği medeniyet arasındaki bağ kopuyor ya da hiç kurulamıyor. Nefs-i İstanbul'un eski anıtları artık çevreleri kalabalık olduğu halde yalnız kalan, yalnızlığa mahkûm olan ve hiç anlaşılamayan, dolayısı ile insanlara birşey söylemeyen birer medeniyet simgesinden başka bir şey değildir.

Şehrin eski mahallelerindeki sokaklara giren insanlar, hele o sokağın eski halini hatırlıyorlarsa, şu cümleyi söylemeden edemiyorlar: "Bu sokaklar eskiden bu kadar dar değildi." Evet, bu sokaklar eskiden bu kadar dar değildi. Değişen İstanbul'da ve İstanbul'da şu anda yaşayanların değişen değerlerinde yer alan bir güç bu sokakları darlaştırdı. Hâlbuki eski haritalara ve planlara baksanız o sokakların genişliğinin bugünküyle aynı olduğunu görürsünüz. O sokağı öylesine dar ve sıkıntılı gösteren, iki tarafında uyumsuz bir yükseklik şeklinde gelişen yüksek konutlardır. Kadîm İstanbul'un eski sokak dokusuna

bakıldığında sokağa cephe vermiş iki veya en çok üç katlı evlerin arasında bahçe duvarları ve bu duvarlardan sokağa doğru meyillenen yeşil dokuyu görmek kabildi. Evler genel bir uyum içerisinde izin verilen farklılıkları cephelerinde taşıyan hem kendi kişiliğini ortaya koyan hem de toplumsal ve ortak zevki yansıtan birer küçük ve mütevazı anıt niteliğindeydi. Hepsinin ayrı özellikleri olmakla birlikte hepsi genel ve büyük bir estetik ölçüsüne uyuyordu. Aradaki bahçeler ise bu hareketli ve renkli dokuya sadelik ve tabiat unsurunu katmaktaydı. Değişen İstanbul'da sokaklara cephe veren binalarda bütün bu özellikler artık kaybolmuştur. Tek tip, yüksek ve sıradan bina cepheleri sokağı dar ve derin bir dehliz haline getirmiştir. Bu dehlizin tabanında yürüyen insanın gökyüzüyle teması adeta kesilmiş durumdadır. Ne güneşi ne bulutları ne de kaldığı kadarı ile şehrin kuşlarını görebilir. Yükselen binalar şehrin kuşlarını da hayatın dışına itti. Eski İstanbullular insanın gökyüzüyle olan temasının asla kesilmemesine büyük itina gösterirlerdi. Çünkü onların itikadına göre semayla kurulan görsel ve düşünsel temas medeniyet tasavvurlarının çok önemli bir rüknüydü. Mütehakkim yolların benmerkezli insanı inşa ettiği yüksek konutlarda bu idraki hiçbir zaman göz önüne almadı. Bunun neticesinde semayla kurulan görsel ve düşünsel temasın ya da ilişkinin ne anlama geldiğini pek tabii olarak anlamadı ve insanı hangi mertebelere yücelttiğini hiç düşünmedi.

Aynı insan şehrin sınırlarını da hürmet ve riayete layık bir değer olarak aslâ algılamamıştır. Her ne kadar bunun aksini iddia etse de bu sınırları veya hudutları bizzat kendi eli ve iradesiyle kaybolmaya itmiş, bunun neticesinde hayatında ve iç dünyasında bu hayatı ve iç dünyayı aydınlatan medeniyet telakkisinin sınır ve hadlerinin de zarar göreceğini hatta zamanla yok olacağını

düşünmemiştir. Nefs-i İstanbul'un sınırları şehrin kara surları ve denizlerdir. Kara surları kuzeyde Haliç kıyılarına, güneyde Marmara sahiline erişir. Denizler ise kuzeyde Haliç, doğuda küçük bir sahil kesiminde Boğaz ve güneyde Marmara'dır. Nefs-i İstanbul'un kara surları bu eski şehrin kaderine birçok kez hâkim olan fiziksel bir olgudur. Ama öyle bir fiziksel yapıdır ki şehrin kaderini, daha doğrusu bu şehirde yaşayan şehirlinin kaderini, biraz daha dikkatli bakıldığında ise bu şehirde var olan medeniyet telakkisini etkilemiştir. Taşlardan yapılan bu yüksek, büyük ve güçlü duvarın bir medeniyet telakkisi gibi fevkalade mücerret ve maşerî bir gerçekliği etkilemesi hususunda herhalde iyice düşünmek ve derin tahliller yapmak icab eder. Aradaki ilişki hemen ele geçecek, basitçe anlaşılacak ve anlatılacak kadar yüzeysel değildir. Bu surlar kaybolduğu zaman veya kaybedilmeye doğru giden bir eğilimin kurbanı olduğunda, bunlarla medeniyet telakkisi arasındaki ilişki de giderek sislerin arkasına doğru yol alır. İşin daha vahim tarafı, surlara karşı derin bir saygı ve hassasiyet sahibi olunduğu iddia edilmekle birlikte bunların çevresi bu surlarla hiç de mütenasib olmayan yapılarla doldurulmaktadır. Bu yapılar surun varlığını ve anlamını giderek kaybolmaya doğru sürükler. Nefs-i İstanbul'un surlarının başına gelen de budur. Surun hemen yakınından geçen ve açık arazide yapıldığında belki bir işlev ve teknoloji ürünü olarak anlamlı olabilecek otoyol kara surlarının varlık ve anlamını epeyce sarsmıştır. Hele otoyolun köprüleri, alt ve üst geçitleri cesamet, kitle ve nisbet itibariyle bu surlar gibi tarihî bir kimliğin yanında asla yer almamalıydı. Yol, ulaşım imkânı sağlayınca yol civarındaki arazi de kullanım imkânına kavuşur. Böylece yolun yapıldığı her yerde yerleşim oranı artar ve arazi değerlenir. Hele mütehakkim yolların benmerkezli insanı bu olgunun ortasında

yer alırsa surların civarı da yükselen yapılarla dolar. Ve insanlar Nefs-i İstanbul'un had ve sınır belirten surlarını sadece görsel ve fiziksel ölçütlere dayanarak küçük ve önemsiz görmeye başlarlar. Ve bu tehlikeli başlangıç, medeniyet algısının iç dünyalarında oluşturmaya çalıştığı had ve sınırlar için de geçerli olur.

Su bir şehrin vazgeçilmez yapı taşlarından biri, hatta yeşille beraber en önemlisidir. Şehrin su ile ilişkisi kesildiği zaman yaşama imkânı da kaybolur. Şüphesiz buradaki yaşama sözcüğü ile fizyolojik hayatı kastetmemekteyiz. Zaten şehirli olmak da çok açık olarak anlaşılacağı gibi her halde ve mutlaka fizyolojik hayatın çok ötesinde yer alan oldukça girift ve fevkalâde güzel bir vakıadır. Karşı sahildeki yüksek tepeden bakıldığında Nefs-i İstanbul'un su ile ilişkisinin kesildiğini görüyoruz. Büyük ve mütehakkim yollar şehrin denizle asırlar boyu kurmuş olduğu ilişkiyi bitirmiştir. Karada kendini zahiren ve geçici olarak güvende hisseden ruh denizle temasa geldiği zaman bu güvenin sadece bir görüntüden ibaret olduğunu anlar ve denizin de en az kara kadar hayatın bir gerçekliği olduğunu fark eder. Karanın sabit ya da çok yavaş değişen görüntüsüne karşılık denizin her an değişen ya da değişmesi muhtemel görüntüsü insana hayatın ve kaderin gerçekliğini hissettirir. Hiçbir şey göründüğü gibi gerçek ve değişmez değildir. Rüzgâr, ışık ve gökyüzü denizi an be an değiştirir. Hele mevsimler boyunca bu değişime bakılırsa orada adeta hareketli bir ömrün bütün serencamını ve kaderin bütün cilvelerini görmek mümkündür. Deniz kendini güvende sanan gafil ruha hayatın gerçekliğini bir ibret ve temaşa âlemi üzerinden telkin ve talim eder. Nefs-i İstanbul ve orada yaşayan eski insanlar bu tecrübeyi bizzat yaşamış ve bu zenginlikle bezenmiş idiler. O insanlar şehrin kıyılarında yani karanın suya kavuştuğu ya da denizin karaya dayandığı yerlerde çok

farklı ve mûnis bir mimari ortaya koymuşlardır. Bunlar eski İstanbul'un yalılarıdır. Ve yine o insanlar denizde de dolaşabilmek için kendi medeniyet tasavvurlarının gösterdiği istikamette zarif tekneler inşa etmişlerdir. Şimdi sadece tasvirlerini gördüğümüz o yalılar ve o tekneler ve onları inşa ve imar eden ve kullanan insanlar bir bütünlük içinde idiler. Yalıların mimarisi ve nisbetleri, o teknelerin biçim ve üslupları ve o insanların hayat telakkileri ve davranışları birbirini tamamlayan bir ahenk ve mükemmeliyet arz etmekteydi. Şimdi ne o yalılar var ne de o tekneler. Ama iklim, topografya, deniz, akıntılar ve rüzgârlar halâ bir emanet ve nasip olarak temadiyetini sürdürüyor. Yalıların yerini hayata karşı büyük bir doyumsuzluğu ifade eden kaba ve nisbetsiz yapılar almıştır. Tekneler ise bu arzda hâkim olan medeniyet algısının estetik kıstaslarına uymayacak kadar iddialı, kaba ve teknolojiktir. Zaman zaman maziye doğru yapılan bir yolculukta belli bir hasretin ifadesi, belki sadece bir hayal olarak Nefs-i İstanbul'un denizle ilişkisi düşünüldüğünde eski yalılar ve tekneler hüzünle hatırlanıyor. Yine o zamanlarda mütehakkim yolların benmerkezli insanı tarafından inşa edilen sahil binalarının ve kullanılan teknelerin bu iklimde ne kadar yapay ve yabancı kaldıkları çok daha iyi anlaşılıyor.

İstanbul'un Sesleri

Sesler, daha doğrusu bir şehirden yükselen sesler o şehir hakkında bir fikir verebilir mi? Veya o şehrin özelliklerini bir şekilde olsun anlatabilir mi? Soruyu biraz daha genel manada sorar ve cevaplandırırsak "sadece sesler değil renkler, biçimler, hareketler, ışıklar ve hatta kokular, nasıl herhangi bir obje hatta şahıs hakkında bir fikir verir, bir açılıma yol gösterirse şehir için de aynı sonuç geçerlidir." diyoruz. İstanbul'un sesleri İstanbul hakkında, en azından buradaki hayatın bir boyutu için önemli ipuçları veriyor. Şu anda veya bu zaman diliminde karşı sahildeki yüksek tepeden şehrin sesleri dinlenildiği zaman derin, yoğun ve sürekli bir uğultu duyuluyor. Bu uğultu çağdaş büyük şehirlerin hepsinde mevcut. Buna trafik uğultusu diyoruz. Ancak İstanbul'da bu uğultu, çağdaş ve büyük şehirlerdekinden biraz daha yoğun ve şiddetli. Çünkü İstanbul'daki uğultu, çağdaş olduğunu zanneden ama çağın teknik ve toplumsal yaşama için vazettiği uyulması mecburi kurallarına uymakta zorlanan bir kitlenin ortaya koyduğu bir gerçekliktir. Çağdaş ve büyük Batı kentlerinde ise oyunun kurallarına riayet edildiği için bu uğultu sanki biraz daha insanîdir. Hassas bir kulak ve derunî dünyayı araştıran bir gönül için bu uğultunun bir işkenceden farkı olamaz. Lakin modern hayat, konfor ve teknoloji namına sunduğu nimetlerin bedelini ruhumuza ve gönlümüze ödetiyor. İstanbul'un

bu çağdaş uğultusu, bu şehre özgü ve tabiattan kaynaklanan birçok sesi de bastırmıştır. Zaman zaman poyrazın, akıntının, hele sonbaharda teşrin yapraklarının sesini hatırlıyoruz. Bu sesler bugün de var ama artık onları duymak mümkün değil. Zaten duymak isteyen de yok… İstanbul Boğazı'nın kadîm ve hâkim rüzgârı olan poyraz, Nefs-i İstanbul'u adeta yıkayıp geçerdi. Şehir bu temiz ve taze hava akımının etkisi altında arınıyordu. Poyrazın saçaklarda, köşelerde, ağaçlarda zaman zaman fısıltıya bazen de sert ihtarlara dönüşen nidası artık eski İstanbulluların hafıza ve hayallerinde kaldı. Aynı şekilde Boğaz'ın Karadeniz'den Marmara'ya doğru olan akıntısı da şehri temizleyen ve ona hayatiyet kazandıran bir başka tabiat hadisesi idi. Akıntının sesini, suda uyandırdığı girdapları seyrederek dinlemek ve bu sayede tabiatın sırrına doğru bir yolculuğa çıkmak, eski İstanbulluların vazgeçilmez tutkularındandı. Hele teşrin yaprakları yani sonbaharın bu nadide hediyesi, eski dönemlerin bahçelerle bezeli İstanbul'unda hemen her insanın şahit olduğu güzel bir tabiat hadisesi idi. Rüzgârla beraber hareket geçen kuru yaprakların hışırtısı eski İstanbulluları hayatın manası, gayesi ve neticesi hakkında derin düşüncelere sevk etmekte idi. Bütün bu sesler bugün artık duyulmuyor. Bunların yerine yoğun ve şiddetli bir trafik uğultusu var. Çünkü insanlar hareket halindeler. Modern dünyanın "Çok çalış, çok tüket, mutlu ol, iyi insan budur." kuralı İstanbul'da da geçerli oldu ve yeni hayat bu düstur üzerine kuruldu.

Dünün İstanbul'unu ucundan yakalamıştım. Poyrazı dinlemiştim. Akıntı ve girdap sesini halâ bütün canlılığıyla hatırlıyorum. Teşrin yaprakları ise bugün dahi iltica etmeye çalıştığım hazin, düşündürücü ve güzel bir ortam niteliğinde. Ancak bugünün İstanbul'unda poyrazı dinlemek mümkün değil. Akıntıyı ve girdapları görmek ve

onların sesini duymak imkânsız. Teşrin yaprakları ise hayatımızdan çıkmış gibi. Kısaca söylemek gerekirse bugünün İstanbul'unda kayboldum. Bu kaybolma tarzı çok sevdiğim ve zaman zaman denemekten büyük haz duyduğum, zamanı ve mekânı unutarak medeniyetimizin değerleri içinde kaybolmak gibi değil. Mesela Bursa'da Yeşil Türbe'sine gittiğimiz zaman zamanı ve mekânı unutarak oradaki manevi ve uhrevi havayla baş başa kalmak ve o mekânı oluşturan değerler dünyasında kaybolmak… Sonra tekrar belli bir zaman dilimi geçince bugüne dönmek. Bu deneyim eski insanların çok sık yaptığı ruhî ve manevi bir yolculuk idi. Eyüb Türbesi'nde Kocamustafapaşa'da veya herhangi bir âsitanede böyle yolculuklar yaparlardı. Ama bugün İstanbul'un sesleri üzerindeki egemen uğultunun ne artık böyle yolculuklara ve ne de tabiatın İstanbul'a ikram ettiği güzelliklere tahammülü var. Bu uğultu arasında değerlerimizi ve onlardan neşet eden güzellikleri hasretle yad ederek kaybolmaktayız.

Şehrin ara sokaklarına girdiğimiz zaman seyyar satıcıların seslerini duyuyoruz. Bunlar yüksek volümlü ve oldukça sert ve niteliksiz hitaplar. Yüksek volümlü olmalarının sebebi kullanılan ses yükseltici cihazlar. İnsanlar çok bağırdıkları zaman çok para kazanacaklarını zannediyorlar. Bu belki de doğru. Ama kazanılan her para biriminin bir rızık veya bir kısmet olup olmadığı konusunu hiç düşünmüyorlar. Çünkü modern hayata soyunan İstanbul'un modern hayatın alt yapısından ve geçmişinden tümüyle habersiz yeni sakinleri, sadece çok para kazanmaya şartlandırılmışlar. Bu şehirde eskiden de seyyar satıcılar vardı. Ama onların hem çalışma saatleri hem tavırları hem de sesleri şimdikiler gibi değildi. Eski İstanbul'un tümünde hayata karşı bir madde-mana dengesi kurulduğu gibi bu denge satıcılara da yansımıştı ve hatta satıcıların seslerine de. O insanlar çok bağırmak suretiyle

rızkın artmayacağını, ezelde ne takdir edilmişse onun kısmet olacağına inanmışlardı. Şehirdeki seyyar satıcıların sesleri üzerinden bir medeniyet algısının değerlendirilmesine ne kadar kolay ve çabuk gidilebildiğini görüyoruz. Bu kısa açıklamalar şehrin seslerinin şehir hakkında çok net ve sarih bir intiba uyandıracağını da gösteriyor.

Eski İstanbul sesler itibarı ile ayrıca müstesnâ bir mûsikî şehri idi. Şehirde topluma hitap eden ve medeniyet tasavvurunun temel değerlerini işaret eden ezan, o dönemde ses yükselten cihaz olmadan okunmaktaydı. Minare şerefelerinden okunan bu ezanlarda insan sesinin sıcaklığı ve ünsiyeti her an hissedilirdi. Müezzin efendiler çocuklarını hayra davet eden ebeveynler gibi müşfik ve mûnis bir tavır içinde nâsı mescitlere çağırırlardı. Şehirde bir mahalde bulunan insan, yakın bir minareden okunan ezanı bütünüyle duymazdı. Çünkü şerefede bulunan müezzin ezanı şerefede devrederek cümle cümle kıraat ederdi. Bir cümleyi kuvvetle duyan kulak ikinci ezan cümlesini adeta bir hayal gibi hisseder ve aradaki boşluğu kendi gönlüyle doldururdu. Bir de ezanla poyrazın birlikteliğini hatırlıyorum. Kuvvetli rüzgâr uzak minareden okunan bir ezanı adeta kanatlandırır, sakin ve rüzgârsız günlerde hiç erişemeyeceği mahallelere taşırdı. Bu da eski İstanbullular için ayrı bir güzellikti. Ezanın insana yakışan adeta gâipten gelir gibi derunî bir ortamda duyulması bir sonraki safha olan ibadetin manevi atmosferine adeta bir giriş imkânı yaratmakta idi. Bugün kullanılan cihazlar ve uygulanan tavır hakkında bir şey söylemeye lüzum hissetmiyorum.

Şehrin sokaklarında dolaşırken özellikle yaz mevsimlerinde hafif aralık pencerelerden dışarıya taşan ninni sesleri duyulurdu. Eski İstanbul'daki anneler, çocuklarını okudukları ninnilerle uyuturlardı. Güfte ve beste itibarı ile çok basit gibi görünen ama büyük özler içeren bu

ninniler, o küçük ve masum kulaklara İstanbul'un öz seslerini, daha doğru bir deyişle öz mûsikîmizi talim ediyordu. Daha sonra büyüyen çocuklar ya kendi kendilerine klasik mûsikî birikimimizden bir şeyler söylerler veya çalarlar yahut da bu san'atın ciddi temsilcileri bunların arasından çıkardı. Kısaca söylemek gerekirse eski İstanbul'un sâkinlerinin büyük bir kısmı kendine ait sesler dünyası ve öz mûsikî ile meşguldü. Ve bu san'atı medeniyetinin vazgeçilmez bir rüknü olarak bizzat icra etmekte idi. Bugünün İstanbulluları ise evlerindeki cihazları kullanarak çaldıkları kimliksiz ve yabancı müzik parçaları ile sadece dinliyorlar. Özne iken nesne durumuna düştüklerinin, mûsikî üzerinden nasıl bir kimliği zâyi ettiklerinin farkında bile değiller.

Eski İstanbul'da sokaklarda ve umumî yerlerde yüksek sesle konuşmak ayıp sayılırdı. İnsanlar birbirlerine tatlı, mûnis ve çok mütevazı tonlarda hitap ederdi. Çünkü hitap ettikleri kulağın hürmete ve tazime layık olduğu kanaatinde ve inancında idiler. O dönemlerde bütün sosyal ilişkilerde bizatihi insanın zatına hürmet esastı, sahip olduğu maddî imkânlara, mevkie ve iktidarına değil. Yüksek sesle konuşulduğu zaman hayatın birçok nüktesi ve zarâfeti de kaybolup gider. İnsan belki o dönemlerde yüksek sesle konuşmayı gazab halinin bir neticesi gibi görmekte idi. Çünkü bilinen bir gerçekliktir ki ancak heyecan ve gazab halinde ses yükseltilir. Hürmet ve muhabbetin hâkim olduğu bir dünyada insanların seslerini yükseltmeleri için bir sebep yoktur. Alçak sesle hitab edildiği zaman insan varlığının derinliklerinde gizli olan güzellikler sese de akseder ve insanlar sadece sesleri üzerinden bile olsa bu güzellikleri paylaşırlar. Modern hayat biçimi şehre gelip hâkimiyet kurmaya başladığı zaman sadece biçimleri değiştirmedi, eskinin fısıltılı ve maverâî hitaplarını da aldı götürdü. Yerine yüksek per-

deden, sert ve şiddetli bir ses tonu geldi. Bugün İstanbul sokaklarında duyulan konuşma sesleri eski dünyanın yumuşak, mutedil ve insanî havasından çok çok uzaktadır.

Kısaca söylemeye çalıştığımız bu hususlar şehirde dış mekânlarda duyulan seslerin bir kısmıdır. Yine şehre ait olan ancak kapalı mekânlarda icra edilen sesler dünyasını ise şimdilik ayrı bir mevzu olarak telakki ediyoruz.

İstanbul Ne Söylüyor?

Karşı sahildeki yüksek tepeden şehre bakan bir insan sadece bugünle kalamaz. Şehrin bugün verdiği manzaranın ötesinde kendi bilgi, görgü ve sezgi dağarcığına dayanarak derinleşir ve geçmişe doğru bir yolculuğa çıkar. Çünkü bütün birikimli ve derinlikli şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da şu anda görünen manzara, sadece şu anın veya yakın devirlerin ürünü olan modernitenin mahsulü değildir. Uzun ve zengin tarihî maceraların yer aldığı geçmiş asırların adeta bir bileşkesi ve bugüne yansıyan özüdür.

İstanbul'un tarihi bir Yunan kolonisi olarak başlıyor. İÖ 7. asırda Akdeniz'e ve Karadeniz'e açılan Yunan site devletleri kıyılarda birçok ticaret kolonileri kurdular. Bunlardan biri de bugün Tarihî Yarımada dediğimiz bölgenin doğu ucunda kurulan Bizans ticaret kolonisi idi. Bu koloninin bugünkü Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepede kutsal alanı, onun hemen güneyinde agorası, kuzeyinde denize doğru inen yamaçta tiyatrosu ve Sirkeci bölgesinde de limanı bulunmakta idi. Şehirde bir hamam, tanrı heykellerinin dikildiği iki meydan ve su sarnıçları yapılmıştı. Şehrin surları bugün Çemberlitaş olarak bildiğimiz bölgeden geçmekte idi. Ölüler şehri ya da mezarlık, Çemberlitaş ile Beyazıt arasında yer alıyordu. Bu koloni, Yunan şehir devletlerinin, Perslerin, daha sonra İskender'in büyük siyasi ve askerî hamlelerine

şahit oldu. Mütevazı ve uzun ömrünü İS 1. yüzyılın nihayetine kadar sürdürdü. Akdeniz ve Karadeniz çevresinde belki kendine benzer onlarcası mevcut olan bu sıradan koloni, Roma'nın burayı fethetmesi ile yeni bir başlangıca adım atmıştır. Roma bu koloniyi önemsemiş ve imparatorluğa kattıktan sonra imar etmeye başlamıştır. Şehir yeni surlar inşa edilerek genişletilmiş, hipodrom, yeni mabedler, gelişmiş bir liman ve tiyatrolar ile donatılmıştır. Ancak İstanbul'un tarihinde ve talihinde en büyük değişiklik I. Konstantin devrindedir. Bu imparator 313 tarihli Milano Fermanı ile Hıristiyanlığı Roma topraklarında yasal hale getirmişti. Bundan daha az önemli olmayan bir başka gelişme ise devletin baş şehrinin Roma'dan İstanbul'a kaydırılmasıdır. Dolayısıyla İS 330'da Roma İmparatorluğu'nun başşehri olan İstanbul'da hem yeni bir imparatorluk düzeni hem de yeni bir din yani Hıristiyanlık, medeniyeti inşa eden iki önemli âmil olmuştur. Daha sonraki yıllarda kendisi de Hıristiyanlığı kabul eden Konstantin, halk tarafından aziz olarak algılanmış ve şehre Roma İmparatorluğu'nun görkemi ve kudreti ile mütenasip abideler inşa ettirmiştir. Tarih kitaplarında ayrıntılarıyla yer alan bu abideler bu şehri Hıristiyan Roma'nın başlangıç noktası olarak tarihe intikal ettirmiştir. Kadîm Roma şehri nasıl pagan ve muktedir Roma'nın şehri ise İstanbul da yeni ve Hıristiyan Roma'nın başlangıç şehridir. İslâmî açıdan bakıldığında o dönemlerde Hıristiyanlığın hak din olduğunu da unutmamak gerekir. Şehir bu ivme ile sür'atle gelişmiş, kalabalıklaşmış, zenginleşmiş ve bir medeniyet birikimi oluşturmuştur. İS 395 yılında kadîm Roma'nın pagan itikadı tümüyle yasaklanmış ve Roma İstanbul'u Hıristiyan bir şehir olarak gelişmesine devam etmiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nın giriş avlusunda bulunan Aya İrini, ilk patriklerin makamı olarak inşa edilmiştir. Bunu şehrin farklı semtlerinde

farklı büyüklük ve üsluplarda inşa edilen birçok mabed takip etmiştir. Bunların arasında bir tanesi bugün hâlâ dinî mimarinin en eski simgesel ve özlü abidesi olarak ayakta durmaktadır. Osmanlı'nın ilave ettiği minareler ve yaptığı takviyelerle hayatiyetini sürdüren Ayasofya, o dönemlerden beri bütün insanlığa emanet edilen kutsal bir hazinedir.

Yine o dönemlerde Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı imparatorlukları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Roma, kuzeyden gelen Germen kavimlerinin baskı ve saldırılarına dayanamayarak 5. yüzyılın sonunda tarihe intikal eder. Doğu Roma ise payitahtı İstanbul olarak bütün ortaçağ boyunca kâh güçlü ve mütehakkim, kâh zayıf ve çaresiz hayatiyetini sürdürür. Ancak o, Roma' dan Bizans'a doğru bir geçiş yapar. Bu geçişin en önemli özelliği Roma'nın aklî ve kudretli yapısının Bizans'ın Hıristiyan mistisizmi ve duygusallığına dönüşmesi olarak ifade edilebilir. Her ne kadar tarih kitapları Roma'dan Bizans'a geçişi Roma'nın Grekleşmesi olarak ifade ediyorlar ise de bu Grekleşme belki dilde gerçekleşti ama düşünce ve duygu planında değil. Bizans, mü'min Hıristiyan ve duygusal bir yapılanma idi. Şehrin içindeki birçok manastır ve bu manastırlarda sürülen hayat, bu öneriyi adeta destekler gibidir. 14. yüzyılın başında Bizans İmparatorluğu bir gölge gibidir. Ancak İstanbul'un surları hâlâ sağlam ve bakımlıdır. Bu yüzden ortaçağın birçok devletinin gözünde bir "Kızılelma" niteliği oluşturan bu şehir düşürülemez. Bizans, Akdeniz'i ve bu denizdeki ticareti önce Araplara sonra da İtalyan şehir devletlerine kaptırmıştır. Anadolu ve Trakya'da var olan siyasal güç hele o çağlarda denizleri kontrol edemezse hayatiyetini asla sürdüremezdi. Bizans bu yüzden giderek fakirleşmişti. Bu fakirleşme İstanbul'a harabiyet ve bakımsızlık olarak yansımıştır. Yüzyılın devam eden süresinde Boğaziçi'nde

Türkler görünür. Üsküdar artık adeta bir ok atımı mesafesi kadar yakında bulunan Türklerin elindedir. Galata'da ise Katolik İtalyan şehir devletine mensup Genovalılar vardır.

Bizans, bin yıl süren iktidarında Tarihî Yarımada'da takriben beş yüz kadar dinî yapı inşa etmişti. Ancak Türklerin şehri fethettiği yıllarda bu yapılardan yüz kadarı harab ya da sağlam olarak ayaktaydı, diğerleri tümüyle tahrib olmuştu. Bugün Nefs-i İstanbul'un o döneme ait hatıraları arasında yer alan ve Türkçe isimleri ile yad edilen bu yapılardan bazıları şunlardır: Şüphesiz yukarıda zikredilen Aya İrini ve Ayasofya başta olmak üzere daha sonra özgün Bizans üslûbu ile ortaya konulan Kariye Camii, Fethiye Camii, Zeyrek Kilise Camii, Laleli Mesihpaşa Camii, Küçük Mustafapaşa Gül Camii ve Yeni Bahçe Fenârî İsa Camii. Bunlar arasında bir tanesi yaşadığı macera itibarı ile tarihte derin bir iz bırakmıştır. Bu da Koca Mustafa Paşa'daki Aziz Andreas Manastırı yahut Sümbül Efendi Hânikahı, yeni adıyla Sümbül Efendi Camii'dir. Bütün bunlardan şu sonuç çıkıyor: Eski Bizans, Fethe kadar dünyayı maddî ve manevi boyutuyla ciddi şekilde yaşayan, zenginleştiren ve toplumu yaşatan bir birikime sahiptir. Osmanlı bu birikimi almış, bu birikimi tevarüs etmiş ve onu bir emanet kabul ederek yeniden yorumlamış ve kendi getirdikleri ile terkib ederek ortaya koyduğu özgün üslûbu uzun asırlar üzerinden günümüze taşımıştır.

İstanbul'un fethi 1453/857 senesinde gerçekleşti. İslam medeniyetinin üç kutsal şehri olan Mekke, Medine ve Kudüs'teki uygulamalarından sonra ortaçağda kurulan en önemli şehir Bağdat idi. 9. asrın başında inşasına başlanan bu şehir 1258'deki Moğol istilasına kadar özgünlüğünü, zenginliğini ve görkemini korumuştur. Bu tarihten sonra İslam Medeniyeti görkemli ve efsanevi bir simge

şehre sahip olmak noktasında iki asır süren bir mahrumiyet yaşamıştır. Ancak Batı'ya doğru yayılan bu medeniyet, yine o çağlarda Batıda oluşan yeni bir medeniyetin karşısına bir alternatif olarak çıkar ve bu çıkışın somut bir ifadesi olarak da İstanbul'da kendini ifade etmeye başlar. Dolayısıyla 1453 sadece bir şehrin fethedilmesi değildir. İstanbul'un mazisine yakışır bir biçimde, bu kez yeni bir medeniyet anlayışının ihtimamına ve idrakine emanet ve tevdi edilmesidir. Rönesans ile başlayan Modern Batı uygarlığının ilk adımları gündeme gelirken İstanbul'da da İslam Medeniyeti'nin yeni bir yorumu icra edilmekteydi. Şehir, İslâm Medeniyeti'nin ortaçağdan günümüze kadar uzanan asırlar üzerinde yankı ve etki bırakan bu yeni yorumun tatbikata konulduğu mekân olmuştur.

Bu yeni yorumun şehir hayatındaki izleri, biçimleri ve etkileri sosyal tarihçilerin ilgi alanlarına giriyor. Burada sadece ilk planda biçimsel gibi görünen ama ardında derin ve şümullü bir duygu ve düşünce dünyası taşıyan mimari yapılanmalara temas edeceğiz. Şehir özellikle Nefs-i İstanbul bu mimari yapılanmaları ile bütün insanlığa bir haber veriyor. İstanbul'un haber taşıyan bu mimari yapılanmaları külliyelerdir. İslam Medeniyeti'nde Cuma camii ile başlayan büyük mimari devinim Selçuklu'da Ulu Camilere, olgun Osmanlı'da ise Sultan Camilerine dönüşür. Ancak Sultan Camileri tek başına bir cami inşaatıyla kalmaz. O dönemdeki bütün toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere cami ve civarındaki mekân, birçok yapı tipi ile donatılır ve zenginleştirilir. Külliye bunların hepsinin mecmuudur. Öyle ki o zamanda yaşayan herhangi bir insan, hayatında karşı karşıya gelebileceği birçok problemi külliyenin binaları, idare sistemi ve külliyeye hâkim olan anlayış sayesinde kolayca çözümleyebilir. Bugün hayatımızdaki biçimlere ve anlayışa başka bir

medeniyet tasavvuru hâkim olduğu için külliyenin eski işlevselliğindeki bütünlük bozulmuştur. Külliye binaları, farklı amaçlarla kullanılmak sureti ile birbirinden kopuk ve aralarında anlam bütünlüğü olmayan bir algı ve fonksiyon karmaşasına dûçar olmuştur. Gelecekte yeni bir medeniyet yorumuna kavuştuğumuz zaman, külliyelerdeki bu kullanım ve idrak karmaşası da sona erecektir. Bu yeni medeniyet yorumunun, eskinin aynısı değil devamı ve öz medeniyetimizin temel değerlerinin yeni koşullar içinde idraki ve anlamlandırılması olacağını da unutmamak gerekir.

Eski İstanbul'un su meselesi tarihin bütün çağlarında şehir için ciddi bir problemdi. Koloni şehri kurulduğunda su ihtiyacı sarnıçlarla karşılanmıştı. Roma kendi medeniyet idraki istikametinde şehre akarsu getirdi. İmparatorluğun güçlü ve haşmetli devirlerinde hudut garnizonları ülkeyi çok iyi koruduğu için yabancı kuvvetler devletin arazisine sızamıyorlardı. Ancak bu gerçeklik Doğu Roma ve daha sonra Bizans İmparatorluğu için geçerli olmadı. Bu devlet sınırlarını iyi koruyamıyor ve bu sebeple düşman akınları İstanbul kapılarına kadar geliyordu. Akınların yaptığı önemli bir tahribat şehre gelen akarsu sistemini bozmak olmuştur. Bu sebepten Bizans İmparatorluğu yeniden koloni devri usulüne dönmüş ve şehirde bugün bile mevcut olan büyük sarnıçları yaptırmıştır. Ancak Osmanlı döneminde Fetih'ten Kanunî Devri'ne kadar şehirde su sıkıntısı devam etti. Bu devirden sonra nihayete kadar, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehirde Kanunî'nin yaptırdığı akarsu sistemi çalışmıştır. Osmanlı medeniyet algısı suya, temizliğe ve bu temizlik içerisinde yapılması gereken ibadetlere büyük önem verdiği için akarsu sistemi asırlar boyu ihtimamla korunmuş ve hizmete devam etmiştir. Hatırladığımıza göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında da hizmet veren bu

sistem şehirde modern anlayışın bir neticesi olarak kurulan su şebekesinin gelişmesine paralel olarak yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. Ancak bugün bile bu kadîm akarsu sisteminin akmaz hale getirilmiş mazlum çeşmeleri sade ve latif kemerleri, kırık mermer taşları ve mahzun kitabeleri ile o günlerin hatırasını canlandırıyor.

Tanzimat İstanbul'a hiç tanımadığı ve tamamen yabancı olduğu bir anlayış getirmiştir. Buna kısaca önceden birileri tarafından yapılan bir planlama ve bu planı şehre uygulama hadisesi adını veriyoruz. Osmanlı döneminde şehir, adeta kendi yaptığı veya seçtiği, tamamen kendine ait bir hareket tarzı içinde, diğer bir deyişle uzvî ve hayatî, bir yapılanma göstermişti. Bu cümleden de anlaşılacağı gibi Osmanlı İstanbul'u asla keyfî ve gelişigüzel gelişmemişti. Ancak bu gelişmenin ilkeleri ve uygulamaları şehirde yaşayan toplumun ve onu yöneten idarecilerin tabi olup benimsedikleri medeniyet tasavvurundan zuhûr etmişti. Tanzimatla birlikte ise bir üst otorite başka bir medeniyet tasavvurunun ürünü olan bir takım ilkelere dayanarak şehre bir plan ve nizamname dikte ettirmiştir. Osmanlı İstanbul'u ile Tanzimat İstanbulu'nun şehrin gelişmesi, inşası ve bakımı hususlarında en büyük farkı burada yatar. İlki, kendi medeniyet tasavvurundan zuhûr eden uzvî ve hayatî ilkeleri, ikincisi ise modern Batının rasyonel ve rijit geometrik planlama prensiplerini uygulamıştır. Bir şehrin gelişmesinde hatta yaşamasında bir üst kısıtlama ya da bir otoritenin koyduğu değişmez varsayılan planlama ilkeleri adeta birer istikbal biçimlendirmesi ya da hayat ambargosudur. Her planlama geleceğe matuf yaptırımlar içerdiğinden, gelecekteki bir hayatı bugünden biçimlendirmek, tanımlamak ve şüphesiz tahdit etmek demektir. Hele bu planlama kendi medeniyetine yabancı rijit ve rasyonel ilkeler içeriyorsa İstanbul gibi manevi havası ağır basan bir şeh-

rin hayatını kuşkusuz derinden etkileyecek ve bu etki uzun zaman dilimlerini aşarak günümüze kadar gelecektir. Osmanlı İstanbulu'nun dokusuna bakıldığı zaman bu doku o zamanın şartları içinde hayatın gerçekliğini aksettiren ve bu gerçekliğe insanî ve estetik bir boyut ve renk katan bize has bir yapılanmadır. İstanbul ve diğer Osmanlı şehirleri, toplumun kendi medeniyet tasavvurundan neşet eden uzvî ve hayatî genel ilkelere tabi olduğu için her zaman diliminde yaşamakta, yaşatmakta, yaşanır ve tercih edilir birer belde olmak niteliğindedir.

Tanzimatla başlayan planlı dönem günümüzde de devam ediyor. Günümüzde bilimin ve teknolojinin bütün imkânlarını kullanabilen ya da kullandığı varsayılan yahut kullanması konusunda önünde hiçbir engel olmayan anlayış yeni bir İstanbul inşa etmiştir. Bu yeni İstanbul, şehri ve insanı sadece maddî imkândan ibaret gören anlayış dışında, hiçbir kesim tarafından kabul ve tasvip görmemiş, güzel ve yaşanabilir bir belde olarak algılanmamıştır. Şu halde istikbale ipotek koyan plan ve bu planı destekleyen bilim ve teknoloji güzel bir şehir inşa etmek ve yaşanabilir bir şehir oluşturmak için asla yeterli değildir. Tanzimat İstanbulu'nun planlama ilkesi Büyük Reşit Paşa'nın şu cümlesiyle şehrin istikbaline izdüşer: "Bu şehri kavaid-i hendeseye göre tanzim edeceğiz." Ve Osmanlı İstanbulu geometri kurallarına göre yeniden yapılanmaya başlanır. Geçmiş asırların zahiri ve bâtını bir bütün olarak gören, dünyayı ve âhireti birbirinin mütemmimi olarak kavrayan, bütün varlığı sadece "O'nun mahlûkatı" olarak algılayan zihniyetin kurduğu bir şehir, şüphesiz sadece aklın sınırları içine sığmaz ya da hapsedilemezdi. Şehirdeki küçük bir inhina, bir meyil, bir manzara parçacığı ya da insan eliyle yapılmış her hangi bir yapı detayı insanı bir anda alır maverâî bir iklimin kucağına bırakırdı. Şimdi Tanzimat'la birlikte bütün bu

renkler, çizgiler, sesler ve güzellikler rasyonel geometrinin sert ve katı çizgilerine feda ediliyordu. Bu macera büyük ve resmî bir heves ve hızla başladıysa da arzu ettiği sonuca varamadan bir yerde durmak mecburiyetinde kaldı. Çünkü bir şehri nizama koymak ya da İstanbul örneğinde olduğu gibi bu şehri geometri kurallarına göre yeniden düzenlemek bir zihniyet ve medeniyet tercihi olduğu kadar bir finans ve ekonomi meselesiydi. Siyasal erkin elindeki kaynak şehri tümüyle dönüştürmeye yetmedi. Bu da Osmanlı İstanbulu'nun, daha doğru ve şümullu bir tabirle söylersek, İslam Medeniyeti'nin kurduğu ve modern zamanlarda koruduğu ve yaşattığı İstanbul'un bir nasibi ve talihi olmuştur.

Tanzimat dönemi İstanbul'da iki noktada etkinliğini başarıya ulaştırdı. Bunlardan biri İstanbul'un Frenk bölgeleri, diğeri de Nefs-i İstanbul'un yangın muhitleridir. İstanbul'da yaşayan gayr-i müslim teb'a ve Avrupa devletlerinin vatandaşları şehrin Frenk bölgelerinde Batı şehirlerine benzer bir hayat üslubu oluşturmuşlardır. Bu hayat üslubunun mekânları da aynı Batı şehirlerindekiler gibi inşa edilmiştir. Tanzimat yönetimi Frenk İstanbul'a gereken kolaylığı, hizmeti ve yatırımı sağlamış, böylece iki farklı İstanbul dokusu ortaya çıkmıştır. Bu olgu bir açıdan bakıldığında şehre oldukça büyük bir zenginlik kazandırmıştı ama bir başka açıdan bakıldığında şehrin Frenk bölgelerinin Tanzimat yönetiminin öz evladı, Nefs-i İstanbul'un ise üvey çocuğu olduğu çok net görülüyordu. Kaynakların belirttiğine göre Frenk bölgelerine giden tramvaylar lüks, temiz ve bakımlıyken Nefs-i İstanbul'un ücra ve fakir semtlerine gönderilen vagonlar bakımsız, eski ve kirliydi. Nefs-i İstanbul'un ahşap dokusu çıkan yangınlarla yer yer harap olduğunda Tanzimat yönetimi oralarda eski dokunun tekrar ihya edilmesine izin vermemiştir. Hâlbuki Osmanlı devrinde yangınların ortaya